

PREPOROD RUSKOGA VJERSKOG I KULTURNOG NAZIRANJA.

Dr. Đuro Paša.

SUMMARIUM.

Saepe saepius vel sermo currit vel scripto traditur de slavophilismo seu messianismo russo, speciatim vero de extrema ipsius manifestatione in forma panslavismi. Non raro autem sine praecisa cognitione illius de quo agitur. Apud nos enim fere nulla opera de hac re exstant. Huic ergo indigentiae nostrum conatum dedicavimus. Finis est ergo primarius scilicet hujus laboris claras facere notiones slavophilismi et panslavismi, ad quos nonnulli inflammari voluerint. Ulterior finis hujus laboris est demonstrare qua via perventum est ad theologiam Homjakovi, sic dictam theologiam slavophilam, quae hodie tam pollet in Ecclesia pravoslava orientali non unita, ut sine qua pravoslavia nostris diebus omnino concipi nequit.

Examinationi igitur subduximus omnia illa quae ad intelligentiam genesis hodiernae pravoslaviae inserviunt. Proinde statum generalem conditionum spiritualium in Russia in principio saeculi decimi noni examinavimus. Incipiendo a Petro Magno in linea recta secuti sumus omnes illas manifestationes intrinsecas vitae in Russia necnon omnes illos influxus externos, qui ad hanc vitam formandam collaboraverunt et qui postremo expergefactionem conscientiae propriae causaverunt. Debuimus hoc modo prae primis originem explicare occidentalismi, qui in prima sua apparitione idem sonat ac catholicismus et in sequenti reactionem contra occidentalismum, quae slavophilismi nomen accepit, cui autem nota fundamentalis religiositas pravoslava, i. e. messianismus pravoslaviae fuit hucusque remansit.

LITERATURA. P. J. Čaadajev: *Sočinenija i Pisma pod redakcijem M. Geršenzona I/II*, Izd. Put, Moskva 1913/14; Prince Gagarin, S. I.: *Oeuvres choisies par P. Tschadaieff*, Paris 1862; I. V. Kirjevski: *Polnoe Sobranie Sočinenij pod redakcijem M. Geršenzona I/II s portretom*, Moskva 1912; A. S. Homjakov: *Polnoe Sobranie Sočinenij I/IX*, Moskva 1900; N. A. Berdjajev: *A. S. Homjakov*, Moskva 1912. Prva poglavlja rade isključivo o slavofilstvu. Id. *L'idée religieuse russe*, u Zborniku *L'Âme Russe*, Paris 1927; A. S. Hercen: *Biloje i Dumj*, Moskva 1890; I. Bjelinski: *Sobranije Sočinenij pod redakcijem S. Vengerova*, Moskva 1899; P. I. Linicki: *Slavjanofilstvo i liberalizam u Trudi Kievskoj Duhovnoj Akademiji 1882. I. 202*; Anatole Leroy-Beaulieu: *L'Empire des Tsars et les Russes I/II*, Paris 1890, 1893; Masaryk-Musulini: *Rusija i Evropa*; studije o duhovnim strujama u Rusiji, Zagreb 1923; Rambaud-Adamović: *Povijest Rusije*, Zagreb 1890; D'Herbigny-Adamovi: *Vladimir Solovjev*, Zagreb 1919. Glava II.; Schaefer H.: *Moskau, das dritte Rom, Osteuropäische Studien*, Hamburg 1929; D. Stojanović: *Ruski problemi filozofije i religije 19-og veka*, Beograd 1932; A. Koyré: *La philosophie et le problème national en Russie au début du XIXe siècle*, Paris 1929; Vl. Solovjev: *Nacionalni vopros v Rossiji. I. i II. poglavlje u Sobranije Sočinenij Sv. V.*; A. Veselovski: *Za-*

padnoe vlijanije v nov. rus. literature, Moskva 1908; G. Florovski: Puti ruskago bogoslovija, Paris 1937; V. V. Zjenkovski: Ruskie mislitelji i Evropa, Paris 1929; Dr. Fr. Grivec: Pravoslavlje, Ljubljana 1918; Isti: O teologiji A. S. Homjakova u Bog. Vestnik, Ljubljana 1934; L. Karsavin: O suščnosti pravoslavlja u Problemi ruskago religioznago Soznania, Berlin 1924; B. Jakovenko; Dejiny ruske filozofiji, Prag 1939.

UVOD.

1. Kulturne prilike u Rusiji na početku XIX-og vijeka.

Sudbina povjesti vodila je Rusiju na Zapad i Petar Veliki (1689—1725), kako je to već među povjesnicima potpuno neprijeporno utvrđeno, samo je završio i učvrstio proces približavanja k Zapadu, koji je bio započeo poodavno prije njega. Petar Veliki nesamo, da je otvorio, tako reći, prozor, nego i sva vrata Rusije prema Zapadu i pustio Zapad da uđe u Rusiju. Od toga vremena počeo se među Rusijom i Zapadom razvijati ustrajan i stalan odnos upoznavanja i prijateljstva. Dale bi se raspravljati o tom, što bi se bilo dogodilo, da je Petar drukčije, nego je to uistinu učinio, izveo svoju zamisao. Istina je, da pojedini pokušaji Petrovi sprijateljivanja Rusije i Zapada nisu imali baš neobičan uspjeh, ali čitav razvoj, kojim je išla kasnija povijest Rusije, pokazuje, da su Petrovi pokušaji bili opravdani, da je pitanje o međusobnom odnosu Rusije i Zapada moralo biti što prije riješeno. U svijetlu događaja, koji su stvarali i stvaraju rusku kulturu osamnaestog, devetnaestog i dvadesetog vijeka jasno je, da pitanje Zapada nije više bilo slučajno niti sporedno za Rusiju, nego da je na putevima Rusije njezin susret sa Zapadom bio nuždan i neizbježiv.

Bilo dakle kako mu drago, Petar je Veliki premostio jaz, koji je razdvajao Rusiju od Zapada. On je učinio kraj odvojenosti i osamljenosti Rusije i upravio je na put sveopće povjesti čovječanstva.

Petrovim putem zblizenja i općenja sa Zapadom pošli su više manje svi njegovi nasljednici. Svi su oni bili veoma skloni presađivanju zapadne kulture u Rusiju, pomagali ga i sami provodili. Štaviše, neki od njih, n. pr. Katarina II. Velika (1762—1796), bili su po svom ili tjelesnom ili duhovnom porijetlu, ili po svom načinu života pravi pravcati zapadnjaci, ko-

jima su originalne autohtone tradicije stare moskovske Rusije bile zapravo nepoznate ili barem tuđe.

Posljedice, naravno, nisu dugo izostale. Osamnaesti vijek pruža sliku, na kojoj je Zapad toliko usisao Rusiju, da se može punim pravom govoriti, da se »ruska duša izgubila kao plijen Zpada.«¹

Prvo još pokoljenje mladih ljudi, koji su otišli na Zapad, ostalo je vjerno Rusiji, no već drugo, okusivši život Zapada gotovo se više nije htjelo, vratiti u domovinu. U to doba mogla je Rusijom proći izjava, koju je dao Ivanuška u Fonvizinovom »Brigadiru«: »Tijelo se moje rodilo u Rusiji, ali duša moja pripada francuskoj kruni«. U mjeri, kojom se širilo znanje o Europi, u mjeri, kojom je rasla prosvjeta, štovanje Zapada nesamo, da nije slabilo, nego je postojalo sve dublje i jače. Zanimljiva su u tom pogledu svjedočanstva, što ih slavni ruski historik N. M. Karamzin daje u svojoj knjizi »Pisma ruskavo putešestvenika«. Sva ona govore o tom, da »sve što je evropsko ima čarobnu moć za Ruse«. Naposljetku i sam Dostojevski izrazio je istu činjenicu svojom poznatom frazom: »Mi Rusi imamo dvije domovine: jedna je Rusija, a druga Zapadna Evropa.«²

Takvim su se načinom kulturne prilike u Rusiji dosta brzo mijenjale. Krajem osamnaestog stoljeća bile su one toliko promijenjene, da se više nije moglo prepoznati staru »moskovsku« Rusiju. Rusija je najedamput postala »evropska država«. Ljudi intelektualci, a bez zapadnih tekovina, bez zapadnjačkog načina života, bili su u Rusiji neshvatljivi. Ti ljudi nisu više mogli živjeti bez Zapada, bez Evrope. Zapadni filozofi i zapadni pisci kao što su Montesquieu, Diderot, Rousseau, Voltaire, Holbach, Morelly, Mably i dr. bili su čitani u Rusiji isto toliko koliko i u Evropi, ili drugim riječima, u prosvjetljenim krugovima Petrograda vladao je isti duh kao i u Parizu. Pokret, koji se u osamnaestom stoljeću pojavio u Evropi pod imenom prosvjetiteljstva, a bio je nastavak humanističke renesanse i protestantske reformacije, stupao je sigurnom no-

¹ Tu je sliku u širokoj perspektivi vrlo oštro nacrtao Aleksej Veselovski u knjizi »Zapadni utjecaj u novoj ruskoj literaturi«, Moskva 1908.

² Citati su navedeni prema djelu V. V. Zenkovski, Ruskie misli- telji i Evropa, YMCA Press Paris 1929. s. 12. passim.

gom i po tlu Rusije. Sve strane francuskog i njemačkog prosvjetiteljstva bile su dobro poznate i u Rusiji.

No usvajanje i asimiliranje zapadnih ideja u Rusiji nije išlo bez poteškoća. Naprotiv, taj je proces morao proći nekoliko stadija, od kojih ima svaki svoje obilježje. Valja naime imati pred očima, da su se uvjeti za podržavanje prosvjetiteljskih ideja u Rusiji razlikovali od uvjeta, pod kojima su te ideje nikle i razvijale se na Zapadu. Dok je na Zapadu tlo za klijanje prosvjetiteljskih ideja bilo već spremljeno i izorano, ne može se reći da se u isto takovom stanju nalazila i Rusija. Tako je primjena istih ideja morala biti različna, drukčija na Zapadu, a drukčija u Rusiji.

Što se, nadalje, Rusije tiče može se sasvim jasno razlikovati najprije usvajanje materijalnih tehničkih tekovina Zapada, a zatim usvajanje duhovnih prosvjetiteljskih ideja Zapada. Jedno je i drugo bilo novo za Rusiju, no nije jedno i drugo u Rusiji primljeno jednakim zanosom. Prvi, oduševljeni, susret sa Zapadom imao je u glavnom za predmet spoznaju materijalnih i tehničkih strana zapadne kulture. I sasvim je lako razumjeti, da se prenošenje tih strana zapadne kulture u Rusiju obavljalo bez većih napora. No to je bila samo prva etapa započetog procesa. Poslije upoznanja s materijalnim i tehničkim napretkom Zapada slijedilo je upoznavanje s napretkom duhovnih ideja, koje su oživljavale Zapad. Ovo drugo upoznavanje poprimilo je različne oblike i naišlo na različne stupnjeve poteškoća.

Naročito širenje prosvjetiteljskih ideja u Rusiji započelo je, kako smo to već spomenuli, vladavinom Katarine Velike. Bilo je to upravo krajem osamnaestog stoljeća, a na prelazu u devetnaesti. Početkom devetnaestog stoljeća posebice je pogodovala širenju prosvjetiteljstva u Rusiji francuska revolucija i Napoleonovi ratovi. Odjek, koga je francuska revolucija imala u Rusiji, jest posebno poglavlje za sebe i mi o njoj ne ćemo ovdje govoriti. Spomenut ćemo, na primjer, samo vrijeme Aleksandra I. (1801—1825). Aleksandar I. neobično je pomagao širenje prosvjetiteljstva u Rusiji, a napose je bio sklon — poput Rusâ — prosvjetiteljskom misticizmu. U njegovo doba širili su se i cvali u Rusiji različni vjerski pokreti, koji su bili obilježeni jakom notom mističnosti. Bio je to val misticizma. Različna društva mističkih sekta pod vodstvom baronesa

Tatarinove i Krudener i ideologa mističkih sekta kao što su Eckhardhausen, Jung-Stilling, Swedenborg, Tauler i gospođa Gujon, razvila su vrlo živu djelatnost. Sve teorije zapadnih sektâ misticizma zajedno s Quackerima i Moravskom Braćom bile su poznate ruskim izobraženim krugovima i o njima se raspravljalo među brojnim pristašama ruskih sekta.³

Ruski se dakle duh u to doba hranio gotovo isključivo hranom priređenom na Zapadu. I naravno, da takva hrana nije bila podesna za rusku klimu i ruske prilike. Kolikogod su brojni bili pristaše zapadnog prosvjetiteljstva i kakogod je mnogo bilo društava, koja su među Rusima širila zapadnjački duh, ipak se on, taj i takav, prenesen sa Zapada u Rusiju nije dao jednostavno asimilirati. Taj je duh bio previše nov i neobičan za Rusiju. Kao da je preneglo došao i nije se mogao dublje i čvršće ukorijeniti.

Drugim riječima osebujne teorije pojedinih iluminističkih sekta i frakcija nisu imale organske veze s ruskim tлом, s dotadašnjom ruskom kulturom, s ruskim tradicijama. A bez te organske veze one se nisu dale usvojiti i asimilirati onako kao što su bile primljene i presađene tekovine iz materijalnog i tehničkog polja, nađene kod prvoga susreta s Evropom. Rusija je trebala da nastavi organskim izgrađivanjem života svog duha, živjeti, da tako kažem, svojim vlastitim troškom, a ne na račun bezbrojnih tuđih sektâ i društava. Usvajanje i asimiliranje ideja sa Zapada nije moglo da ostane samo jedan vanjski proces. Te ideje morale su se priljubiti i asimilirati iskonskom ruskom duhu, prema njegovim vlastitim sposobnostima i zahtjevima i prema općenitom i naravnom tijeku, kojim se razvijala sva dotadašnja povijest ruskoga duha.

Slijedi dakle iz toga, da nije ništa čudno, što je na početku devetnaestog stoljeća širenje zapadnih ideja podavalo sliku pravoga pravcatog bojnog polja. Ta već kroz puna dva stoljeća te su ideje slobodno ulazile u Rusiju i išle za tim, da steknu u njoj vlastito boravište kao originalne i autohtone vlastitosti ruskog duha. Sada je već njihova navala bila i suviše žestoka. Odlični ruski umovi bili su prisiljeni na razmišljanje. Počelo se mnogo raspravljati o zapadnoj kulturi, a sva su ta raspravljanja smjerala onamo, da ruski duh na kraju sve-

³ T. G. Masaryk, Rusija i Evropa, studije o duhovnim strujama u Rusiji. Preveo S. Musulin, Zagreb 1923. 66—68.

ga ne padne uistinu kao »plijen Evrope«, nego da se pronađe i stvori »nacionalna ideologija ruskog duha«, da se — tako su svršavala raspravljanja u petrogradskim i moskovskim salonima, u učenim društvima i među prijateljima — dođe na »pravi put Rusije«, kojim ona treba da ide stupajući zajedno sa sveopćom povješću čovječanstva.

Jer, ako je put zapadne civilizacije apsolutni i najnaravniji temelj bilo koje mu drago civilizacije na zemlji, ako je zapadna civilizacija, vrhunac, do koga može ljudski duh da se uspne, ako su zapadne ideje o uređenju ljudskog društva, o državi, o dostojanstvu čovjeka, o cijeni i svrsi života svakako potrebne za daljnji hod i preporod Rusije, kako su to mnogi u to doba tvrdili, pitali su onda drugi, u čemu i gdje treba tražiti »pravi put ruskog duha«, smisao, zadaću i svrhu ruske povijesti?

Takova su, eto, raspravljanja i to veoma žestoka ispunjala početak devetnaestog stoljeća u Rusiji. U tim raspravljanjima tražila se »nacionalna ideologija ruskog duha«. I u tom traženju svi su bili jednodušni i složni. Tako je barem bilo sve do tridesetih godina. Svi su samo bili uvjereni o tom, da se mora naći »pravi put Rusije«, smisao i zadatak njezine partikularne povijesti obzirom na zajedničku sveopću povijest čovječanstva. Ali na koji bi način to trebalo da se dogodi, do toga doba nije još bilo točnijih odgovora. Prvi i neposredni zadatak toga doba bilo je buđenje ruske nacionalne svijesti.

2. Vrijeme buđenja nacionalne svijesti.

Bilo je više uzroka, da se reakcija na prenošenje zapadnih ideja u Rusiju s vremenom sve više zaoštravala. Uz ostale uzroke, koje smo već dosada više ili manje izrično iznijeli, valja nam se naročito zaustaviti na ova tri, jer nam se oni čine najvažnijima. To je ponajprije francuska revolucija sa svojim posljedicama, zatim t. zv. romantička škola i napokon filozofski smjer njemačkog idealizma. Ta su tri uzroka, bez sumnje, ponajviše pridonijela probuđenju nacionalne ruske svijesti.

Prvi puta se u ruskoj spoznaji probudilo pitanje nacionalne ruske svijesti nakon francuske revolucije. Događaji francuske revolucije, njezine posljedice i rezultati, dugo su uzne-

mirivali duhove u Rusiji. Isprva se tim događajima nije pripisivalo kakvo osobito značenje. Najviše se pridavalo značenje mjesnoga francuskog karaktera. Istom poslije se to značenje proširivalo tako, da je dobilo karakter univerzalne važnosti.⁴

S događajima francuske revolucije i doba, koje je odmah poslije nje slijedilo, počela se vezati kritika cjelokupnog sistema zapadne civilizacije. Revolucionarnom nečovječnošću, načinom, kojim se revolucija provodila stavljen je s gledišta Rusa sav sistem evropske civilizacije u sumnju. Po prvi puta bio je tada jače i zornije u očima Rusa poljuljan dotadašnji historijski optimizam i vjera Rusa u prosvjetiteljski progres Evrope. Negdašnje divljenje zemlji »svetih čudesa«, kako je Homjakov u jednoj pjesmi nazvao Evropu, pretvorilo se pomalo u zaziranje, odvracanje i kritiku. Prve sumnje o vrijednosti temelja, na kojima počiva kultura Evrope, nabačene su upravo u to doba. Petnaeste — poslije Napoleonovog pada — dvadesete godine devetnaestog stoljeća izobiluju ostrim i žučnim napadajima protiv svih onih, koji se bezgranično dive evropskoj civilizaciji, jer — tako su govorili, — ističemo ne ulazeći u procjenu opravdanosti tog pitanja — ako je evropska civilizacija vrijedna divljenja, kako je onda ona mogla da bude kroz dvadeset godina poprište revolucionarnih divljaštava i krvavih ratova?

U »Perepiske moskovskih masonov XVIII veka« naći ćemo zanimljivih podataka o tom, kako se postepeno pojedinačne primjetbe o francuskoj revoluciji njezinim uzrocima i posljedicama mijenjaju u brigu i strah.⁵

Djelovanje francuske revolucije na ruske umove bilo je vrlo trajno, kako se to vidi iz povijesti ruske žurnalistike. Ta je tema dugo uznemirivala različne ljude. Pače i kod samog Deržavina nalaze se odjeci tih briga.⁶

Vrlo je karakteristično u tom pogledu, što je nakon francuske revolucije o »sistemu evropske civilizacije« mislio drugi

⁴ V. V. Zjenkovski, o. c. s. 20.

⁵ N. Barskov: »Perepiska moskovskih masonov XVIII veka«. Moskva. Passim.

⁶ Evo nekoliko karakterističnih stihova Deržavina o Francuskoj:

„Отъ философовъ просвѣщенія,
Отъ лишней царской доброты
Ты пала въ хаосъ развращенія
И въ бездну вѣчной срамоты“.

Citirano u Zjenkovski, o. c. 20.

veliki Rus povjesnik Karamzin. Evo njegova iskrenog mišljenja, koje sadrži u sebi mnogo zrna, iz kojih se kasnije razvila oštra kritika Evrope. Karamzin ovako piše: »Tko je više nego mi slavio prednosti XVIII. vijeka, svijetlo filozofije, ublaženje običaja, posvudašnje rasprostranjenje socijalnog duha, najtjesniju i najprijateljskiju vezu među narodima? Svršetak našega vijeka smatrali smo mi svršetkom glavnih nevolja čovječanstva i mislili smo, da će za njim doći sjedinjenje teorije s praksom. No, gdje je sada taj utješni sistem? On se srušio u samim svojim temeljima. Tko je to mogao misliti, očekivati, predvidjeti? Gdje su ljudi, koje smo mi ljubili? Gdje su plodovi nauka i mudrosti? Vijeku prosvjete, ja te ne prepoznajem! U krvi i plamenu, usred ubistava i rušenja ja te ne prepoznajem . . . Srca se napunjuju gorčinom zbog užasnih događaja, privikavaju se na pojave zločinstava, gube smisao za milosrđe. Ja zastirem svoje lice.«⁷

U časopisu »Panteon slavnih Rusa«, koji je izlazio od 1816—1818, neprestano se ironički ponavlja ista aluzija na »visoki moral francuskog prosvjetiteljstva«. U svoj ruskoj literaturi dvadesetih godina uopće nalaze se neprestano tragovi galofobije zajedno s odvrćanjem od zapadne kulture. Štaviše, i veliki Puškin u svome Evgeniju Onjeginu isto kao Ljermontov bili su djeca svoga vremena i platili tribut za osudu Zapada.⁸

Literarni periodici, a među njima u prvome redu »Ruskij Vjestnik«, uporno su tražili u ime domoljublja, da Rusi napuste divljenje Zapadu i da se vrate starim tradicijama moskovske Rusije. Pod tim utjecajem osnovano je 1823. godine u Moskvi društvo, koje je bilo historijski korjen kasnijeg slavofilizma. Imamo na pameti »Obščestvo Ljubomudrija« s knezom i pjesnikom, A. I. Koševim, I. V. Kirjeevskim i drugima. Ma da je »Obščestvo Ljubomudrija« u prvome redu bilo osnovano sa svrhom, da se bavi filozofskim pitanjima, u njemu su se ipak mnogo raspravljala i čisto historijska i politička pitanja.

Kao drugi uzrok, koji je djelovao na probuđenje nacionalne svijesti u Rusiji, spomenuli smo romantičku školu i njemački idealizam. Treba dakle da reknemo što-god i o njima. Na koji su način i ta dva uzroka u vezi s doga-

⁷ Karamzin, Perepiska Meliadora k Filaretu, Moskva 1895. s. 83.

⁸ Zjenkovski, o. c. s. 25 i 26.

đajima francuske revolucije, stvarali nacionalni preporod u Rusiji? Na to nam pitanje valja odgovoriti.

Moramo međutim odmah skrenuti pažnju na važnu promjenu, koju su donijeli događaji poslije francuske revolucije. To je preorijentacija Rusa, t. j. na mjesto Francuske došla je Njemačka. Kako je u prošlom stoljeću prevladao u Rusiji utjecaj Francuske, tako je sada prevladao utjecaj Njemačke; s tom samo razlikom, da je utjecaj Francuske bio zapravo priman aprioristički, bez ikakve rezerve, dok je — poslije razočaranja s francuskom revolucijom — utjecaj Njemačke bio priman kritički, sa svom rezervom. Utjecaj Njemačke na Rusiju očitovao se naročito u dva pravca: sa strane romanticizma i sa strane filozofskog idealizma.

Znade se, da je romanticizam početkom devetnaestoga stoljeća učinio kraj zasadama i ustanovama prosvjetiteljskog racionalizma. Racionalizam je u francuskoj revoluciji doživio poraz. Prosvjetiteljstvo nije ispunilo nade, u koje su vjerovali njegovi propagatori. Zato je romanticizam otišao na drugu stranu, napustio u prvom redu dizati samo razum i posvetio više brige sjetilima i intuitivnom gledanju. On je visoko cijenio duhovne vrednote pojedinaca, a to je imalo za posljedicu, da se pažnja bacila najprije na duhovno iskustvo pojedinaca, a zatim isto tako i na duhovno iskustvo društva, zajednice i nacije u smislu povjesnom i socijalnom. Prema tome je izašao logičan postulat, da se valja vratiti starim predajama, ili drugim riječima, da valja nastaviti duhovne veze s prošlim vremenima ne ostavivši zapušten i neizgrađen nijedan spomenik životnog iskustva, koje se u povijesti dotičnog naroda ispostavilo kao dobro. Jasno je, da se tu radi o pojmu nacionalizma.

Očito, da je taj pojam nacionalizma tako dobro došao »Obščestvu Ljubomudrija« i da ga je ono objeručke prihvatilo zajedno sa svima, koji su upravo tražili »pravi put Rusije«, koji su raspravljali o »nacionalnoj ruskoj ideologiji«.

Razvijanje toga pojma u svojoj daljnjoj dedukciji još više je pooštrilo kritiku evropske civilizacije, koja je već i prije toga, kako smo vidjeli, bila dosta žestoka. Pojam nacionalizma dao je samo novo gradivo za nju, nove pojmove i stvorio novu terminologiju.

U tom djelu došla je još u pomoć i njemačka idealistička filozofija. Mi o njoj ovdje ne ćemo govoriti, ali zato će se u poglavlju o slavofilstvu jasno vidjeti, da su svi slavofilski prvaci bili ruski idealisti, ljudi, koji su bili osobni prijatelji njemačkih idealista, koji su prevodili njihova djela, pre-rađivali njihove ideje. Tako je utjecaj njemačkog idealizma na buđenje nacionalizma u Rusiji odigrao vrlo veliku ulogu, dao »posljednji udarac«, koji je zazvonio tako, da se u jeci začula himna probuđene nacionalne svijesti, himna ruskoga prepodora.

U vezi s idejom nacionalizma i idealističke filozofije pokročila je kritika Evrope korak dalje. Nakon prvotnog divljenja Evropi, koje je sada postalo nepoznato, nakon nadošle kritike, koja je bivala sve oštrija, niklo je napokon pitanje o uzajamnom, ravnopravnom odnosu u pogledu kulturne vrijednosti između Rusije i Evrope, štaviše i o duhovnom prvenstvu, premoći Rusije nad Evropom. Bio je to dug put, zapravo od jednoga pola k drugome, no rusko saznanje i svijest poslije dvadesetih godina devetnaestog stoljeća doista su se nalazile na drugom polu, na kraju toga puta.

U to se doba promatrala Rusija i bez ikakovoga obzira na Zapad. Uzimala se u obzir jedino vlastita individualna fizionomija i vlastita duhovna autonomija Rusije. Bio je to potpuni nacionalistički pokret, pravo probuđenje nacionalne svijesti.

Romanticizam je najme vrlo snažno i ustrajno naglašivao posebna svojstva pojedine nacionalne svijesti i dokazivao, da svaka ta nacionalna svijest mora izgraditi vlastitu kulturu. Prema istoj nauci romanticizma svaka nacija ima svoje vlastito historijsko određenje, svoju specijalnu misiju i svoju ulogu u velikoj obitelji ljudskoga roda. Išlo se dakle sad za tim, da se pronađe tu ulogu, tu misiju i da onda Rusija ispuni zadaću, koju joj je nametnulo njezino historijsko određenje.

Na taj način kulturna nastojanja toga vremena kretala su se u dva pravca: prvo, prema probuđenju nacionalne svijesti, t. j. pravom nacionalizmu i drugo prema izgrađenju vlastite nacionalne filozofije, t. j. prema tako reći filozofskom probuđenju naroda. Kako je u prvom nastojanju pružio značajne usluge romanticizam, tako je u ovom drugom, može se reći, vodećem ruskoj filozofiji bio njemački idealizam.

(Nastavit će se)